

XORAZM VOHASI O'ZBEKLARINING MAROSIMLARIDA EKOLOGIK MADANIYATNING AKS ETISHI

*Egamberganova Matluba Jobborgonovna,
Urganch innovatsion universiteti "Ijtimoiy gumanitar fanlar va pedagogika"
fakulteti dotsenti v.b., PhD*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm vohasi o'zbeklarining marosimlarida ekologik madaniyatning aks etishi masalasi xususida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: marosim, urf-odat, "beshik to'yi", "sunnat to'yi", ekologik madaniyat, atrof-muhit, ekologik bilim.

ОТРАЖЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ОБРАЩЕНИЯХ УЗБЕКОВ ХОРАЗМСКОГО ОАЗИСА

*Эгамберганова Матлуба Джобборгоновна,
доцент факультета «Социально-гуманитарные науки и педагогика»
Ургенчского инновационного университета, к.э.н.*

Аннотация: В данной статье представлены сведения об отражении экологической культуры в обрядах узбеков Хорезмского оазиса.

Ключевые слова: ритуал, традиция, «колыбельная свадьба», «обрезанная свадьба», экологическая культура, окружающая среда, экологические знания.

REFLECTION OF ECOLOGICAL CULTURE IN THE CEREMONIES OF THE UZBEKS OF THE KHORAZM OASIS

*Egamberganova Matluba Jobborgonovna,
associate professor of the Faculty of «Social Humanities and Pedagogy» of
Urganch Innovative University, Ph.D.*

Abstract: This article presents information about the reflection of environmental culture in the ceremonies of the Uzbeks of the Khorezm oasis.

Key words: ritual, tradition, «cradle wedding», «circumcision wedding», ecological culture, environment, ecological knowledge.

Kirish. O'zbekistondagi Amudaryoning quyi oqimida joylashgan Xorazm vohasi o'zining tarixiy ahamiyati va madaniy boyligi bilan mashhur hudud hisoblanadi. Qadimgi sivilizatsiya beshiklaridan biri sifatida Xorazm vohasi imperiyalarning yuksalishi va qulashiga guvoh bo'lib, o'zining tabiiy muhiti bilan chuqur bog'langan meros qoldirdi. Bu hudud o'zbeklari o'zlarining an'anaviy marosimlariga singib ketgan, tabiat olami bilan uyg'un munosabatni aks ettiruvchi o'ziga xos ekologik madaniyatni o'stirgan.

Atrof-muhit bilan barqaror va hurmatli munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan qadriyatlar, amaliyotlar va e'tiqodlar sifatida belgilangan ekologik madaniyat butun dunyo bo'ylab ko'plab mahalliy jamoalarning asosiy toshi hisoblanadi. Xorazm vohasida ekologik madaniyat shunchaki mavhum tushuncha emas, balki xalqning kundalik turmushi va marosimlariga singib ketgan, yashab kelayotgan voqelikdir. Bu madaniy asos o'zbeklarga qurg'oqchil va qiyin sharoitda, asrlar davomida sayqallangan amaliyotlar orqali ekologik muvozanatni saqlab qolish imkonini berdi.

Xorazm vohasidagi o'zbeklarning an'anaviy marosimlari ana shu ekologik ongga bir oyna beradi. Yangi yil tantanalaridan tortib to'yi marosimlari, suv xo'jaligi tadbirlari, hosil bayramlarigacha bo'lgan bu marosimlar jamiyatning tabiatga chuqur hurmati va

tobeligini ta'kidlaydigan timsol va amaliyotlarga boy. Ushbu marosimlarni o'rganish orqali biz Xorazm vohasining saqlanib qolishi va gullab-yashnashining ajralmas qismi bo'lgan barqaror amaliyotlar va ekologik qadriyatlar haqida qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin.

An'anaviy marosimlarda ekologik madaniyat

Atrof-muhit bilan uyg'unlikni targ'ib qiluvchi qadriyatlar, urf-odatlar va e'tiqodlarni o'z ichiga olgan ekologik madaniyat Xorazm vohasi o'zbeklarining an'anaviy marosimlarida chuqur singib ketgan. Ushbu marosimlar tabiatga chuqur hurmat va barqaror hayotga sadoqatni aks ettiradi, madaniy an'analar va ekologik ong o'rtasidagi murakkab aloqalarni ta'kidlaydi. Ushbu bo'limda Xorazm vohasidagi o'zbeklarning bir qancha asosiy marosimlarida ekologik madaniyat qanday namoyon bo'lishi o'rganiladi.

1. Navro'z (Yangi yil bayrami)

Bahorgi tengkunlik kuni nishonlanadigan Navro'z bayrami Yangi yilning boshlanishi va bahorning kirib kelishini bildiradi. Ushbu qadimiy bayram yangilanish, qayta tug'ilish va tabiatning uyg'un muvozanati mavzularini o'zida mujassam etgan. Navro'z bayramiga tayyorgarlik ko'rish uy-joylar va jamoat joylarini har tomonlama tozalashdan iborat bo'lib, poklanish va yangi o'sish mavsumiga tayyorlik ramzidir.

Navro'zning asosiy ekologik jihatlari quyidagilardan iborat:

Daraxt ekish: Oilalar va jamoalar o'sish, yangilanish va atrof-muhitni muhofaza qilish ramzi bo'lgan daraxtlar va gullarni ekishadi.

An'anaviy taomlar: unib chiqqan bug'doydan sumalak kabi taomlarning tayyorlanishi dehqonchilikning ahamiyatini, yer unumdorligiga aloqadorligini ta'kidlaydi.

Jamoa yig'inlari: Navro'z umumiy tajriba va mas'uliyat orqali barqaror amaliyotlarni rag'batlantirib, jamoaviy totuvlik va jamoaviy harakatni rivojlantiradi.

2. Nikoh marosimlari

Xorazm vohasidagi to'y marosimlari tabiat va barqarorlik muhimligini ta'kidlaydigan ekologik timsol va amaliyotlarga boy. Ushbu marosimlar ko'pincha quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Daraxt ekish marosimlari: To'y tantanalarining bir qismi sifatida er-xotinlar daraxt ekishadi, bu ularning hayotni tarbiyalash va atrof-muhitga hissa qo'shish majburiyatini bildiradi.

Barqaror ziyofat: An'anaviy to'y ziyofatlarida mahalliy va mavsumiy oziq-ovqatlar mavjud bo'lib, barqaror qishloq xo'jaligini rag'batlantiradi va atrof-muhitga ta'sirni kamaytiradi.

Ekologik toza bezaklar: bezaklar ko'pincha gullar, barglar va yog'och kabi tabiiy materiallardan foydalanadi, bu tabiiy dunyoni qadrlash va unga aloqadorlikni aks ettiradi.

3. Suvdan foydalanish marosimlari

Xorazm vohasining qurg'oqchil iqlimida suv qimmatli manba bo'lib, uni boshqarish jamiyatning omon qolishi uchun asosiy o'rin tutadi. Suvni boshqarishning an'anaviy marosimlari jamoaviy mas'uliyat va suv resurslaridan barqaror foydalanishni ta'kidlaydi:

Kanallarni tozalash marosimlari: Jamiyat a'zolari sug'orish kanallarini tozalash, samarali suv oqimini va qishloq xo'jaligi maqsadlarida taqsimlanishini ta'minlash uchun yig'ilishadi. Ushbu amaliyot suv resurslariga nisbatan jamoaviy egalik va boshqaruv tuyg'usini rivojlantiradi.

Suv manbalarining barakasi: Quduq, buloq kabi suv manbalarini barakali marosimlarda suvning muqaddasligi, uni asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yetkazish zarurligi ta'kidlanadi.

4. Hosil bayramlari

O'rim-yig'im bayramlari yer ne'matini ulug'laydi, qishloq xo'jaligi hosili uchun minnatdorchilik bildiradi. Ushbu festivallarga quyidagilar kiradi:

Shukronalik marosimlari: Erning saxovatligi va jamiyatning unga bog'liqligini e'tirof etgan holda, hosil uchun minnatdorchilik bildirish uchun birinchi meva va donlarni qurbonlik qilish.

Jamoa bayramlari: O'rim-yig'im bayramlari mavsumiy hosildan tayyorlangan taomlar bilan umumiy ziyofatni o'z ichiga oladi, bu jamoa va er o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi.

Barqaror dehqonchilik amaliyotlari: almashlab ekish va organik dehqonchilik kabi an'anaviy dehqonchilik texnikasi o'rim-yig'im bayramlarida nishonlanadi va targ'ib qilinadi, bu esa tuproqning uzoq muddatli unumdorligi va salomatligini ta'minlaydi.

Xalq og'zaki ijodi va og'zaki ijodining o'rni

Ekologik madaniyatni saqlash va yetkazishda xalq og'zaki ijodi va og'zaki ijodi muhim ahamiyatga ega. Hikoyalar, maqollar va qo'shiqlar ko'pincha ekologik mavzular va hikmatlarni o'z ichiga oladi, ular yosh avlodga barqaror amaliyot va tabiatga hurmat haqida o'rgatadi:

Xalq og'zaki ijodida ekologik donolik: Xalq ertaklarida ko'pincha tabiiy resurslarni asrash, yovvoyi tabiat bilan uyg'un yashash va tabiatning aylanish davrlarini hurmat qilish muhimligi haqida saboqlar mavjud.

Hikmatlar va maqollar: Dehqonchilik, suv xo'jaligi va mavsumiy o'zgarishlarga oid maqollarda amaliy ekologik bilimlar va atrof-muhit bilan o'zaro munosabatda bo'lish uchun axloqiy me'yorlar jamlangan.

Qo'shiqlar va she'rlar: An'anaviy qo'shiqlar va she'rlar tabiatning go'zalligi va ne'matlarini tarannum etadi, atrof-muhit bilan hissiy aloqani rivojlantiradi va ekologik qadriyatlarni mustahkamlaydi.

Ushbu maqola Xorazm vohasi o'zbeklarining tantanalarida ekologik madaniyatning aks etishini o'rganish, madaniy amaliyot va ekologik barqarorlik o'rtasidagi simbiotik aloqani yoritib berishga qaratilgan. Muayyan marosimlar va ular o'zida mujassam etgan ekologik tamoyillarni o'rganish orqali ushbu tadqiqot an'anaviy bilim va amaliyotlar tabiiy muhitni saqlashga qanday hissa qo'shishini ko'rsatishga intiladi. Bunda u mahalliy ekologik donolikni global ekologik muammolarni hal qilish bo'yicha zamonaviy sa'y-harakatlarga integratsiya qilish muhimligini ta'kidlaydi.

Marosim va urf-odatlar asrlar davomida o'zbek millatining tashkil topishida katta ahamiyatga ega. Sahiy va ochiqko'ngil o'zbeklarning eng yo'qolmas an'anasi bu marosimdir. Inson hayotidagi muhim voqealarni nishonlashga qaratilgan, xursandchilik, rasmiy va ruhiy ko'tarinkilik vaziyatida o'tadigan, umum qabul qilingan tartib qoidalarga amal qiladigan tadbir va bayramdir. Har qanday marosim u yoki bu xalqning ma'lum bir tarixiy taraqqiyoti bisqichidagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy rivojlanish darajasini ko'rsatuvchi asosiy belgilarni o'zida mujassamlashtirgan holda vujudga keladi va yashaydi. Bu borada folklorshunos olim B.Sarimsoqov aytganidek: "Har qanday marosim urf-odat hisoblanadi, ammo har qanday urf-odat marosim bo'la olmaydi".[1]

Ekologik madaniyat-bu tabiat haqidagi bilim, ong, idrok, savodxonlik, intellektual salohiyat va uni amalda qo'llay bilish faoliyati, atrof-muhitga nisbatan faoliyatning yuksak ko'rsatkichi, ongli va ma'suliyatli yondashuvdir. Shuningdek, atrof-muhitdan tabiatning rivojlanish qonuniyatlarini anglab yetgan, hamda inson faoliyat ta'sirining yaqin va uzoq kelajakdagi oqibatlarini inobatga olgan holda foydalanishdir. Ekologik madaniyat taraqqiyoti kasbiy ekologik ta'lim va tarbiya hamda haqqoniy ekologik ma'lumotlarni ommaga yetkazish bilan chambarchas bog'liqdir.[2]

Xorazm vohasi o'zbeklarida bola dastlabki ekologik madaniyat bilan bog'liq qarashlarni ota onasi yoki keksa yoshli bobo va buvilarining saboqlari orqali egallaydi. Aynan ekologik madaniyat bilan bog'liq qarashlarni turli oilaviy marosimlar va jamoaviy

tadbirlar orqali singdirilgan. Shubhasiz, oilaviy marosimlarda yosh avlod bevosita yoki bilvosita ishtirokchiga aylangan.

Oilaviy marosimlar insonning maishiy turmush va oila hayoti bilan bog'langan ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Oilaviy marosimlar jamiyat taraqqiyotining ilk davrlaridanoq shakllana boshlagan. Ekologik madaniyat insoniyatning yangi madaniyati bo'lib, u insonning ekologik jihatdan sog'lom xulq-atvori, faoliyati va inson va ijtimoiy-tabiiy muhit o'rtasidagi munosabatlarning yangi sifat darajasini rag'batlantiradigan qadriyat yo'nalishlarini belgilaydi.

Voha aholisining ekologik madaniyati "beshik to'yi" va "sunnat to'yi" singari marosimlarda aks etgan. Jumladan "beshik to'yi" marosimi misolida qaydigan bo'lsak, beshik- chaqaloqni belab va tebratib uxlatish uchun mo'ljallangan, yo'rg'a oyoqli maxsus moslama. Asosan Xorazmda beshiklarning uzunligi 1-1,05 m, balandligi 50 smdan 60 smgacha bo'ladi. Yozma manbalarda "beshik" so'zi ilk marta Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'ati turk" asarida uchraydi. Xorazm vohasida beshik to'y marosimlari chaqaloq tug'ilishining toq kunlarida 7, 9, 11 kunlarida o'tkaziladi. Beshikka bolani belash orqali bolalarni ozodalik va poklikka o'rgatishgan. Chunki, beshikda maxsus tuvak bo'lib, bolaning tagi quruq va sog'lom o'sishiga xizmat qiladi.

Bolani beshikka belashdan oldin bola tug'ilganidan bir kundan keyin uning qulog'iga azon aytilib "Allohu Akbar" deb ismi qo'yiladi. Keyin bola onasiga ko'rsatilmasdan oq kiyimlar bilan kiyintirilib, oq matoga belab, onasining yoniga olib kelishadi. Bola beshikka belanmasdan oldin yuvintiriladi. Bolani yuvintirish keksa momolarimiz tomonidan avval uning o'ng qo'lga, keyin chap qo'lga suv solinadi, so'ngra butun azoyi badani yuviladi. Bola yuvintiriladigan suv ham maxsus tayyorlanadi.[3] Suvga biroz tuz solinadi, tanga, tuxum po'stlog'i, suyak tashlanadi. Chaqaloqning ko'ylagi "chilla go'ynak"- vohadagi chilla ko'ylagi deb ataladi va u bolaning kindigi tushgandan keyin yuvintirilib, kiydiriladi. Bu kabi marosimlar bolaning dastlabki gigenik tozalik masalasiga e'tibor qaratilishiga xizmat qiladi.

Bolalar uch yoki besh yoshga to'lgach, musulmonlarga xos bo'lgan marosimlardan biri sunnat to'yi o'tkazilgan. Bu marosimning kelib chiqishi bo'yicha ko'plab fikrlar mavjud. Tarixiy manbalarda ma'lum bo'lishicha, miloddan ikki, ikki yarim ming yil muqaddam Misr kohinlarida oddiy odamlardan ajralib turish uchun xatna (sunnat) qilish odati mavjud bo'lgan.[4] Bola sunnat qilinayotganda uning onasi va otasi qo'lini ushlab o'tirishi talab qilingan. Chunki bu bolaga yengillik bo'lsin, degan ma'noda qilingan. Odatda hatnani sartaroshlar amalga oshirishgan. Hozirda esa shifokorlar yordamida hatna qilishadi. Vohada to'y bolani sunnatga yotqizganlarida unga doylari (tog'alari), amakilari hamda yaqin kishilari sovg'a-salom berganlar. Sunnat to'yida to'y egasi bo'lgan ayol barchaga ro'mol, ro'molchalar sovg'a qilgan va bu udum vohada ro'mol berish marosimi bo'lib, sizlarni ham yetkazsin degan niyatda shunday qilingan.

O'zbeklar kundalik turmush tarzining asosi bo'lgan an'ana va marosimlariga tayangan holda, har bir o'zbek xonadonida asrlar davomida kishilarni ozodalik, poklik, yerni, suvni, havoni bulg'amaslik g'oyalari ostida yosh avlodni tarbiya qilishgan.

Ekologik jihatdan madaniyatli shaxs tabiatda sodir bo'layotgan barcha jarayonlarni qiyoslay olishi, ongli tushunchalar hosil qilishi, tabiatga munosabatni oldindan rejalashtirishi, atrof-muhitdagi o'zgarishlarga nisbatan ziyrak bo'lishi, tabiatga qiziquvchan bo'lishi, tabiat go'zalligini his eta olishi, tabiatni muhofaza qilishda qat'iyatli bo'lishi, tabiatga zarar yetkazmaslik, boshlangan ishni oxirigacha yetkazishi, atrof-muhit muhofazasida tashabbus ko'rsatishi, tabiatni asrash uchun yangi g'oyalar, ekologik bilimlarni targ'ib qilishi, ijtimoiy foydali mehnatga havas hissini shakllantirishi, tabiat boyliklaridan bugungi va kelajak avlodlar ehtiyojlarini qondirishni hisobga olgan holda barqaror foydalana olishi, atrof - muhitni obod qilishga intilish lozim. Xorazm vohasida

yashovchi o'zbeklar hayotida muhim ahamiyat kasb etuvchi bu kabi marosimlar yosh avlodda dastlabki ekologik madaniyat shakllanishiga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'uxati:

1. Алихонов Б., Самойлов С. Ўзбекча-русча-инглизча экологик изоҳли луғат. – Тошкент, 2004. – Б. 225
2. Аширов А. А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари.Т:
3. “Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти”,
4. 2007.-Б. 88.
5. Mahmud Sattor. “O'zbek udumlari”.- Toshkent: Cho'lpon”, 2007.1- 3- bet.
6. Sarimsoqov B. Marosim folklori. – T.: Fan, 1986. 223-bet